

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 1, No.50, Spring 2025, pp. 47-72

Received: 28/08/2024 Accepted: 01/12/2024

Introduction and Analysis of the Linguistic Features of the Manuscript Version of Masnavi Zinat-ol-Anjoman by Mirza Hasan Kafash Isfahani

Hamid Assar zadegan

Ph.D. Student of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Dehaghan, Iran
assarzadeghan@gmail.com

Maryam Mahmoudi *

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Dehaghan, Iran
m.mahmoodi75@yahoo.com

Hamidreza Ghanooni

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payam-e Noor University, Tehran, Iran
h.r.ghanooni@gmail.com

Abstract

Zinat-ol-Anjoman is a Masnavi comprising two thousand verses that praise the Prophet and the Imams, along with elegies dedicated to Imam Hussain. This work is attributed to Mirza Hasan Kafash Isfahani, a poet from the 13th-century revival period. Regrettably, there is a lack of reliable biographical sources regarding his life and neither the lists of Persian manuscripts nor any known manuscripts have mentioned Zinat-ol-Anjoman. Only one of the two existing copies of Kafash's Diwan—the version held in Ayatollah Golpayegani's library—begins with this Masnavi. This article first examined the bibliographic features of Zinat-ol-Anjoman using a descriptive-analytical method and library research and then analyzed the linguistic aspects of the work. Kafash Isfahani drew inspiration from Ferdowsi's Shahnameh in crafting this Masnavi. His poetry was characterized by simplicity and fluency, avoiding unfamiliar or complex vocabulary. Instances of archaic words and Arabic phrases were minimal in his Diwan and the vernacular interpretations and expressions he employed connected his poetry to the everyday language of ordinary people and those in the bazaar.

Keywords: Return Period, Manuscript, Zinat-ol-Anjoman, Masnavi, Mirza Hasan Kafash Isfahani.

Introduction

Mirza Hasan Kafash Isfahani is a notable poet from the 13th century Hijri, who resided in Isfahan. He was part of the literary revival period and lived during the reigns of two Qajar kings, Mohammad Shah and Naser al-Din Shah. Kafash is known for two surviving works: his Diwan of poetry and Masnavi Zinat-ol-Anjoman, neither of which has been corrected or published to date. The central theme of Zinat-ol-Anjoman revolves around the praise of the Prophet (PBUH) and the infallible Imams, alongside the lamentation of Imam Hussain. The significance of this Masnavi lies in the fact

*Corresponding author

Assar zadegan, H., Mahmoudi, M., & Ghanooni, H. R. (2025). Introduction and analysis of the linguistic features of the manuscript version of Masnavi Zinat-al-Anjoman by Mirza Hasan Kafash Esfahani. *Literary Arts*, 17(1), 47-72.

2322-3448 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/liar.2024.142584.2403

that the poet references narrations that align with reputable religious sources, indicating that he has drawn upon these texts during the composition of his work. Furthermore, this Masnavi holds particular value as it originates from a poet of Isfahan, a city with a rich Shiite heritage that has persisted since the Safavid era. Despite its importance, *Zinat-ol-Anjoman* is not mentioned in any lists of Persian manuscripts; only Kafash's *Diwan* is referenced. Notably, one of the two existing copies of Kafash's *Diwan*—the version held in Golpayegani's library—begins with this Masnavi. This research focused solely on the linguistic features of Kafash's poetry.

Materials and Methods

This research presented the manuscript version of Masnavi of *Zinat-ol-Anjoman* through a library and documentary research approach. Initially, the manuscript of the text was corrected followed by the extraction of its linguistic characteristics.

Research Findings

Lexical Features

Kafash's poetry was characterized by simplicity and fluency, avoiding unfamiliar or difficult vocabulary. He employed a language that was accessible to the general public. Overall, his poetic language was free from complexity and ambiguity, lacking philosophical, theological, astronomical, or scientific terms, and showed no signs of innovation.

Slang Words and Combinations

Many of the words and expressions used by Kafash Isfahani reflected everyday language and colloquial speech.

Arabic Words

The influence of Arabic on Persian was evident, with numerous Arabic words having entered the Persian lexicon over centuries. Persian poets have often incorporated Arabic words and expressions into their works. Kafash Isfahani similarly employed Arabic vocabulary, interpretations, and phrases in *Zinat-ol-Anjoman*. Given the religious themes and content of this Masnavi, many of the terms used were religious in nature, with a significant number being of Arabic origin.

Grammatical Features

In *Zinat-ol-Anjoman*, the combination of words and adherence to Persian grammar was generally consistent with only a few exceptions primarily due to the need for metrical balance. In this research, some examples were presented to illustrate the grammatical features found in this Masnavi.

Discussion of Results & Conclusion

Zinat-ol-Anjoman, a Masnavi composed by Mirza Hasan Kafash Isfahani in the 13th century, is a religious poem centered on the mourning of the Prophet and his family for Imam Hussain and his companions. In this work, Kafash presented various perspectives on the Prophet, Imam Ali, and Imam Hussain, with the epic of Karbala serving as the central theme. While this poem shared thematic elements with earlier and contemporary works—particularly in its references to the Prophet and the infallible Imams, especially Imam Hussain—it distinguished itself through its brevity and conciseness. Stylistically and linguistically, Kafash's poetry was marked by simplicity and fluency, avoiding unfamiliar or difficult vocabulary. He employed a language that was free from complexity and ambiguity and was largely devoid of philosophical, theological, astronomical, or scientific terms. Additionally, *Zinat-ol-Anjoman* reflected the influence of classical language, with Kafash occasionally adopting stylistic elements reminiscent of past poets. Overall, the Masnavi stood out for its accessible language and poignant thematic focus on mourning and reverence.

معرفی و بررسی ویژگی‌های زبانی نسخه خطی مثنوی زینت‌الانجمن اثر میرزا حسن کفّاش اصفهانی

حمید عصارزادگان، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان، دهقان، ایران

assarzadeghan@gmail.com

مریم محمودی*، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان، دهقان، ایران

m.mahmoodi75@yahoo.com

حمیدرضا قانونی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

hrghanooni@pnu.ac.ir

چکیده

مثنوی زینت‌الانجمن در بحر متقارب با دوهزار بیت و در مدح و منقبت پیامبر(ص) و ائمه اطهار(ع) است که شامل مرثیه امام حسین(ع) نیز می‌شود. این اثر متعلق به میرزا حسن کفّاش اصفهانی از شاعران دوره بازگشت در قرن سیزدهم است که متأسفانه درباره زندگی وی هیچ منبع مُتَقَن و موثقی وجود ندارد. در هیچ‌یک از فهرست‌های نسخ و دست‌نوشته‌های فارسی، نامی از مثنوی زینت‌الانجمن نیست و تنها یکی از دو نسخه موجود دیوان کفّاش (نسخه کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی) با این مثنوی آغاز شده است. مقاله حاضر با روش توصیفی تحلیلی و مطالعات کتابخانه‌ای ابتدا به ویژگی‌های نسخه‌شناسی این اثر پرداخته و آنگاه مختصات زبانی آن را تحلیل کرده است. کفّاش اصفهانی در سرودن این مثنوی به شاهنامه فردوسی نظر داشته است. شعر کفّاش ساده، روان و به دور از واژه‌های نامأنوس و دشوار است. لغات مهجور و ترکیبات عربی در دیوان او اندک است و تعبیرات و عبارات عامیانه، زبان شعر او را به زبان مردم کوچه و بازار نزدیک کرده است. **کلیدواژه‌ها:** دوره بازگشت، نسخه خطی، زینت‌الانجمن، مثنوی، میرزا حسن کفّاش اصفهانی.

* مسئول مکاتبات

عصارزادگان، حمید، محمودی، مریم، قانونی، حمیدرضا. (۱۴۰۴). معرفی و بررسی ویژگی‌های زبانی نسخه خطی مثنوی زینت‌الانجمن اثر میرزا حسن کفّاش اصفهانی.

فنون ادبی، ۱۷ (۱)، ۴۷-۷۲.

۱- مقدمه

میرزا حسن کفّاش اصفهانی یکی از شاعران قرن سیزدهم هجری است که در اصفهان زندگی می‌کرده است. درباره زندگی وی متأسفانه هیچ منبع معتبر و محکمی وجود ندارد. نام وی حسن است و در شعرش کفّاش تخلّص گزیده و طبعاً کفّاش لقب شغلی وی بوده است. کفّاش اصفهانی شاعر دوره بازگشت ادبی و معاصر با دو پادشاه قاجار، یعنی محمد شاه و ناصرالدین شاه است. «میرزا حسن کفّاش اصفهانی، از شعرای اصفهان در قرن سیزدهم هجری است. در تذکره‌های عهد قاجاریه هیچ ذکری از او نشده است و جزئیات زندگی او معلوم نیست. اغلب اشعارش در مدح و مرثیه معصومین علیهم‌السلام بوده است و برخی از اشعار او در ابنیه تاریخی و بقاع متبرکه اصفهان وجود دارد» (مهدوی، ۱۳۸۶، ص. ۵۸۲). در بقعه سید محمدباقر شفتی رشتی مشهور به سید حجت‌الاسلام واقع در مسجد سید اصفهان کتیبه‌ای است که شعری با مطلع زیر از میرزا حسن کفّاش بر آن گچ‌بری شده است:

دلا به خُلد برین خواهی ار گذاری گام قدم گذار به درگاه حجة‌الاسلام

(هنرفر، ۱۳۵۰، ص. ۷۸۵)

از کفّاش اصفهانی دو اثر باقی مانده و هیچ‌کدام تاکنون تصحیح و چاپ نشده است. دیوان شعر و زینت‌الانجمن در قالب مثنوی و در بحر متقارب بالغ بر دوهزار بیت است. موضوع این مثنوی مدح و منقبت پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع) و نیز مرثیه امام حسین (ع) است.

«موقعیت دینی و مذهبی در عهد قاجار به‌گونه خاصی است، یعنی کشور رنگ کاملاً مذهبی دارد و شاهان قاجار چهره مذهبی خود را روزبه‌روز نمایان‌تر می‌کنند. نگاهی به فعالیت‌های پادشاهان قاجار نشان می‌دهد که آنان در مجموع گرایش‌های دینی داشته‌اند و با انجام فرایض دینی و ساخت و بازسازی مکان‌های مذهبی و احترام به مقامات روحانی، اظهار دین‌داری و خداشناسی می‌کرده‌اند» (طائفی، ۱۳۸۹، ص. ۱۰۱).

سُرّایش حماسه‌های دینی سابقه‌ای طولانی در ایران دارد. ذبیح‌الله صفا می‌نویسد:

«ممکن است موضوع حماسه تاریخی، زندگی یک یا چند تن از قهرمانان دینی باشد که بسا توجه به حقایق تاریخی یا با آمیزش وقایع تاریخی و مطالب داستانی به وجود آمده باشد؛ یعنی منظومه‌هایی که بر اثر استادی و همچنین اعتقاد شدید دینی گویندگان آن‌ها ممکن است گاه بسیار دل‌انگیز و زیبا باشد نیز اغلب شامل بسیاری از خصایص منظومه‌های حماسی است و از این جهت باید در شمار آثار حماسی ملی نام برده شود. من این‌گونه منظومه‌های حماسی را که اتفاقاً در زبان فارسی نمونه‌های بسیاری مانند *خاوران‌نامه* ابن‌حسام *حملة حیدری* باذل، *کتاب حملة راجی*، *خداوندنامه صبا* و *اردیبهشت‌نامه* سروش و جز اینها دارد، منظومه حماسی دینی می‌نامم» (صفا، ۱۳۶۹، ص. ۷۱).

تا پیش از دوره قاجار حماسه‌پردازی دینی، بیشتر ذکر حماسه‌هایی درباره جنگ‌ها و دلاوری‌های پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع) و مختار و حمزه عموی پیامبر بود؛ اما از دوره قاجار بیان رشادت‌ها و دلاوری‌های امام حسین (ع) و یارانش در این نوع حماسه‌ها بیشتر نمود می‌یابد. برخی از حماسه‌های دینی این دوره عبارت است از: ۱. *شهنشاه‌نامه* از حسینی خاموش یزدی؛ ۲. *روضه‌الاسرار* و *اردیبهشت‌نامه* سروش اصفهانی؛ ۳. *خداوندنامه فتحعلی خان صبا* کاشانی؛ ۴. *افتخارنامه* از صهبا آشتیانی.

بی‌تردید کفّاش اصفهانی در نام‌گذاری مثنوی خود، به انجمن‌های ادبی اصفهان نظر داشته است. اصفهان کانون این انجمن‌ها بود و «از دوره زندیه در نیمه دوم قرن دوازدهم و با انجمن مشتاق شکل گرفته است و سنگ بنای نهضت بازگشت

در همین انجمن‌ها نهاده شد» (ایرجپور، ۱۳۹۸، ص. ۱۶). در دوره قاجار با ظهور و فعالیت انجمن‌های دوم و سوم، بازگشت ادبی شکل گرفت و شاعران با تشکیل انجمن‌های ادبی و با حمایت پادشاهان وقت سبب رستاخیز ادبی در ایران شدند. در قسمتی از مثنوی زینت‌الانجمن آمده است:

بیا تا بیایند اهل سخن همه نکته‌سنجان هر انجمن
بگیرند گر نکته‌ای زین کتاب بشویند بی‌عذرش این دم در آب
وگرنه بنامندش اهل سخن به هر انجمن زینت‌الانجمن
(گ ۸۲)

اهمیت این نسخه به این دلیل است که در آن، شاعر روایاتی را ذکر می‌کند که بیشتر آنها با منابع معتبر دینی مطابقت دارد و این نشان از استفاده شاعر از این منابع در سرایش این منظومه است. در این منظومه نقل روایات و حوادث تاریخی با افسانه و تخیل در هم نیامیخته است. از سوی دیگر این مثنوی از آن جهت ارزشمند است که سراینده آن از اهالی اصفهان است؛ شهری که یکی از خاستگاه‌های منظومه‌های شیعی از دوران صفویه تاکنون است و گوینده آن در میان شاعران سده سیزده تا به امروز شناخته شده نیست. در این پژوهش تنها به ویژگی‌های زبانی شاعر در سخن‌سرایی پرداخته می‌شود.

ساختار محتوایی نسخه:

این مثنوی با تحمیدیه آغاز می‌شود:

نخستین به نام خداوند پاک که ما را برانگیخت از آب‌و خاک
نگارنده آسمان کبود علیم و عظیم و قدیم و ودود
رساننده رزق وحش و طیور فروزنده مشعل نار و نور ...
(گ ۱)

و با توصیه‌های اخلاقی شاعر ادامه می‌یابد:

منیت ز سر ای پسر دور کن برو فکر تنهایی گور کن
همین کاسه سر که دارد غرور شود عاقبت مسکن مار و مور
سر قیصر ای خیره‌سر خاک شد قبای قباد عاقبت چاک شد
(گ ۳)

و با این ابیات تحمیدیه به پایان می‌رسد:

قبول اطاعت به مهر علی است نجات قیامت به مهر علی است
عبادات خلق از خفی و جلی نیرزد به یک ذره مهر علی
به نزد خدا و به نزد نبی بود شرط اعمال، مهر علی
در این رتبه از چرخ، گیری سبق که با مهر حیدر کنم ذکر حق
(گ ۱۱)

بعداز تحمیدیه برخی از عنوان‌ها در این مثنوی عبارت است از: «در بیان مدح سید انبیا محمد مصطفی (ص)» (گ ۱۱)، «در بیان بیرون آوردن پیکان از پای مبارک امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام» (گ ۲۴)، «در بیان سر بخشیدن سرور عالم» (گ ۲۵)، «در

بیان آب کشیدن شیر ربّ و دود در کشتزار از برای مرد یهود» (گ ۲۷)، «در بیان مائده آمدن از فردوس اعلا برای فضا به امر حق تعالی» (گ ۳۲)، «در بیان فضائل و مناقب مولای متقیان علی علیه السلام» (گ ۳۹)، «در بیان ناقه خواستن امام حسین علیه السلام از جد بزرگوار خود در روز عید اضحی» (گ ۴۴)، «در بیان رفتن سلمان فارسی (رضی الله عنه) در قبر شمعون یهود و ظاهر شدن بر او مرتبه امیرالمؤمنین» (گ ۴۸)، «در بیان وضو ساختن اشرف کائنات محمد مصطفی (ص) و اسم مبارک علی (ع) را با وضو بردن» (گ ۵۹)، «کلام در بیان مدح مخدومه قدسیان و پاره تن خاتم پیغمبران حضرت فاطمه زهرا علیه السلام» (گ ۶۱)، «در بیان مدح دو گوشواره عرش مجید و دو قره العین رسول وحید، حسن و حسین شهید علیهما السلام» (گ ۶۲). کفّاش حوادث مربوط به زندگی پیامبر و اهل بیت (ع) او را از قول راویان معتبر آورده است و این شیوه‌ای است که در حماسه‌های دینی رواج دارد؛ «اغلب حماسه‌های دینی براساس مأخذی ساخته شده است و سراینندگان آنها بارها به این موضوع اشاره کرده‌اند و با آوردن لفظ «راوی» و اشاره به متن مأخذ، مستند بودن اثر خود را ابراز داشته‌اند» (شهبازی، ۱۳۹۳، ص. ۲۰۰). کفّاش هر جا که سخن و بافت آن را مناسب دیده، به نقل روایات اهل بیت (ع) و آیات قرآنی به صورت عینی و ضمنی پرداخته است:

که پا را به دوش محمد نهاد؟ ز دست که بتخانه‌ها شد به باد؟
که را گفت فخر زمین و زمان منم شهر علم و علی باب آن؟
(گ ۱۹)

کفّاش در مثنوی خود از مضامین اجتماعی و انتقادی استفاده نکرده است و به نظر می‌رسد برخلاف بسیاری از شاعران دوره بازگشت، شخصیت وی غیرسیاسی و حاشیه‌نشین بوده و در خلال بیان رخدادها و وقایع، تنها برخی آموزه‌های حکمت‌آمیز مانند بی‌اساسی دنیا و لزوم بی‌توجهی به جهان مادی را متذکر شده است.

برو ترک دنیای غدار کن حذر از شیاطین مکار کن
دمی از گناهان خود یاد کن به دل‌های شب، گریه بنیاد کن
(گ ۴)

بارزترین مشخصه شعر کفّاش پرداختن به مسئله امامت اهل بیت (ع) و هدایتگری خاندان عصمت و طهارت (ع) و احیای یاد و نام و فضایل آنان و بازگو کردن مظلومیت خاندان پیامبر اکرم (ع) به‌ویژه امام حسین (ع) و یارانش و افشای جنایت‌های ظالمان به آنان است.

«شعر مذهبی عصر قاجار - از جمله مثنوی‌های مذهبی این دوره - به دلیل نادیده انگاشتن هر آنچه با سلیقه‌ای خاص مطابقت نداشته، مهجور مانده است. همچنین، انبوه این اشعار و نازل بودن سطح ادبی قسمتی از آن باعث شده است تا تمامی اشعار مذهبی این عهد مورد بی‌مهری واقع و با چوب تقلیدی بودن رانده شوند؛ درحالی که در میان این اشعار و در بین مثنوی‌های روایی شیعی آثار ارزشمندی هم از نظر محتوا و هم ادبی وجود دارد که قابل شناساندن و معرفی به علاقه‌مندان به ادبیات به‌ویژه دوستداران ادبیات مذهبی است» (نظری و سیف، ۱۳۹۸، ص. ۸۳).

از این جهت مثنوی زینت‌الانجمن نیز شایسته بررسی، تحلیل و معرفی است.

میرزا حسن کفّاش در متن مثنوی به اثر خود و سال منظوم ساختن آن اشاره کرده است:

ز هجرت زمانی که دل شاد بود هزار و دو صد سال و هفتاد بود
به توفیق یزدان نگارم سخن به تاریخ این زینت‌الانجمن
(گ ۱۰۲)

ساختار و شیوه پردازش کلی اثر نشان می‌دهد که شاعر به شاهنامه فردوسی توجه داشته است. کفّاش اصفهانی مثنوی خود را در وزن و بحر شاهنامه سروده و در قسمتی از آن نیز در مقام مفاخره برآمده است:

کتابی که در نعت پیغمبر است	ز شهنامه‌ها جمله بالاتر است
کتابی که در ذکر آل عباس است	ببوسند گر پادشاهان رواست
غرض ای زبان باز گوهر ببار	برو در سر مدح هشت و چهار
مگو حرف شهنامه و جام را	بگو مدح سلطان ایام را

(گ ۸۲)

در تحمیدیه نیز از فردوسی با عنوان «عندلیب کهن» یاد و بیت زیر را از فردوسی تضمین کرده است:

نه با آن به مهر و نه با این به کین	تو دانی و بس ای جهان‌آفرین
------------------------------------	----------------------------

(گ ۷)

حسن کفّاش می‌گوید: پس از آنکه مصمم شدم تا مثنوی بسرایم به درگاه خداوند التجا بردم و او در لطف خود را به رویم گشود و گلشن کربلا را به من نمود:

که مدح شه تشنه‌کامان کند	جهان را پر از دُر و مرجان کند
چه گلشن که بهتر ز باغ بهشت	چه گلشن که از رحمت حق سرشت
چه گلشن که طوبی از آن یک نهال	سر چشمه رحمت ذوالجلال

(گ ۱۰۶)

«در منظومه‌های دینی معمولاً شاعران به تقلید از نظامی در /سکندرنامه، ساقی‌نامه‌های فراوانی را برای کاستن از یکنواختی متن و ایجاد تنوع در ابتدای حوادث می‌آورند» (جلالی پندری، ۱۳۸۹، ص. ۱۴)، کفّاش نیز در ابتدای داستان‌ها و قبل از شرح وقایع و حتی گاه بین آنها به سرایش ساقی‌نامه پرداخته که برخی بدون عنوان و برخی با عنوان ساقی‌نامه و مطرب‌نامه و مغنی‌نامه آمده است.

«تخلص شعری در قالب‌های دیگر مثل مثنوی، قطعه، رباعی، دوبیتی، ترکیب‌بند، ترجیع‌بند، مستزاد و مسمط جای خاصی ندارد و بندرت در شعر ذکر می‌شود. آوردن تخلص در این قالب‌های شعری مرسوم نبوده و شاعر به دلخواه خود هر جا که لازم می‌دیده، از آن استفاده می‌کرده است» (خدایار و صالح عبید، ۱۳۹۱، ص. ۶۴). در مثنوی زینت‌الانجمن هم تخلص در چند مورد دیده می‌شود:

از آن رو که کفّاش، ناقابل است	ز اعمال و خیرات بی‌حاصل است
-------------------------------	-----------------------------

(گ ۳۹)

به خون شهیدان کرب و بلا	به آه دل و عزت مصطفی
که کن رحم ای خالق بحر و بر	به برزخ به کفّاش خونین‌جگر

(گ ۵۹)

۱-۱- معرفی نسخه موجود اثر:

در هیچ‌یک از فهرست‌های نسخ و دست‌نوشته‌های فارسی، نامی از مثنوی زینت‌الانجمن نیست و تنها از دیوان میرزا حسن کفّاش نام برده شده است؛ درحالی‌که یکی از دو نسخه موجود دیوان کفّاش (نسخه گلپایگانی) با این مثنوی آغاز شده است و

با خط شنگرف بر بالای صفحه نوشته شده است «هذا کتاب زینت الانجمن». بدین ترتیب تنها نسخه موجود از این مثنوی در کتابخانه آیت الله گلپایگانی قم به شماره ۵۷۸۶-۲۹/۲۶ نگهداری می‌شود. آغاز نسخه چنین است:

نخستین به نام خداوند پاک
 که ما را برانگیخت از آب و خاک

نسخه به خط نستعلیق، بدون ذکر کاتب است و تاریخ کتابت ندارد. طول کاغذهای نسخه ۲۱/۳ و عرض آن ۱۴/۳ است. این نسخه با ۲۵۶ برگ و در هر برگ به طور متوسط ۱۴ سطر کتابت شده است. برگه‌های نسخه، رکابه دارد و شماره هر برگ در وسط آن نوشته شده است. کتابت همه متن با دوات مشکی، اما عنوان با خط شنگرف قرمز است. مثنوی زینت الانجمن ۱۴۹ برگ آغازین این نسخه است و به نظر می‌رسد ناقص است.

۲-۱- ویژگی‌های رسم الخطی:

بیشتر برگه‌های نسخه به جز چند صفحه معدود، مخدوش نیست و اثری از پاک‌شدگی جوهر یا نزدگی ندارد. برخی از ویژگی‌های رسم الخط نسخه به شرح زیر است:

- کتابت حرف «گ» به شکل «ک»:

خدایی که درگاه آن بی‌نیاز
 بود بر رخ شاه و درویش باز

(گ ۱)

- پیوسته‌نویسی و جدانویسی واژگان:

حرف «ب» در اغلب موارد به واژه بعد از خود، پیوسته نوشته می‌شود: بدل (گ ۷)، بلبل (گ ۸)، بذکر (گ ۹)، بزیر (گ ۱۰)، بمظلوم (گ ۱۱) پایین (گ ۱۲)؛ «می» نشانه استمراری اغلب پیوسته و گاهی جدا نوشته می‌شود: میروی (گ ۳)، میکردی (گ ۵)، می‌برد (گ ۶)، میزند (گ ۸)، می‌مکید، میداد (گ ۳۳)، میزد (گ ۳۶).

- سرهم‌نویسی: بنام، بپا (گ ۱)، برفتن، بخورشید (گ ۲).

- در مواردی حذف مد «آ»: آفتاب، انکه، افرید (گ ۱)، آتش (گ ۲)، آخرت (گ ۳).

- «است» اغلب بدون همزه و متصل به کلمه قبل تحریر شده است: بریست (گ ۲).

- کاربرد «چه» به جای چو:

چه می‌کردی ای بنده با ذوالجلال زبانت چه سوسن اگر بود لال؟ (گ ۵).

- ذکر همزه به جای «ی» در کلمات فارسی: خدائی (گ ۱)، تنهائی (گ ۲)، رهائی (گ ۳).

- اشتباه‌های سهوی کاتب:

آتش قهر حق شود خواموش
 ز آبروی تو در صف محشر

(گ ۱۵۰)

چو گشتند اهل حرم دستگیر
 کشید از جگر، ناله چرخ اسیر

(گ ۱۱۲)

اساس حرم را به یغما برند
 به زنجیر، زین‌العبا را کشند

(گ ۱۳۳)

۳-۱- پیشینه پژوهش

نسخه خطی آثار کفّاش اصفهانی تاکنون به زینت طبع آراسته نشده است و هیچ مقاله یا پژوهشی در ارتباط با آن وجود ندارد.

۴-۱- روش پژوهش:

پژوهش حاضر به روش کتابخانه‌ای و سندپژوهی، نسخه خطی مثنوی زینت‌الانجمن را معرفی می‌کند. بدین منظور، ابتدا دست‌نویس این متن تصحیح و سپس مشخصات و ویژگی‌های زبانی آن استخراج شد.

۲- بحث

۱-۲- ویژگی‌های لغوی

شعر کفّاش ساده، روان و به دور از واژه‌های نامأنوس و دشوار است. شاعر از زبانی ساده برای عموم مردم استفاده کرده است. به‌طور کلی زبان شعری او به دور از پیچیدگی و ابهام و تقریباً خالی از اصطلاحات فلسفی، کلامی، نجومی یا علمی است و نوآوری در آن دیده نمی‌شود. مثنوی زینت‌الانجمن متأثر از لغات کهن است و کفّاش گاه در شعرش خود را به سبک و سیاق شاعران گذشته نزدیک کرده است.

۱-۱-۲- کهن‌گرایی

کفّاش اصفهانی از کلمات و لغات قدیمی در شعر خود بهره برده است. این امر درباره شاعران دوره بازگشت ادبی که به‌دنبال تقلید از سبک شاعران سبک خراسانی و عراقی هستند، چندان غیرمعمول نیست. در ادامه، برخی از این کاربردهای آوایی و واژگانی در مثنوی زینت‌الانجمن ذکر می‌شود.

۱-۱-۲- کاربرد واژه‌های کهنه:

وجودات چون حُقه در مشّت اوست	فلک خاتمی اندر انگشت اوست (گ ۲۳)
ز بس آب بهر یهودان کشید	ز بس رنج ایام بر تن خرید (گ ۲۹)
خدایی که نیکو، نه زشت آفرید	نه‌تنها جهنم بهشت آفرید (گ ۱)
بده باده‌ای کآتش افشان بُود	چو رخسار خوبان فروزان بُود (گ ۱۵)
به نزدیک سالار دین چون رسید	رسول خدا پا ز رفتن کشید (گ ۳۴)
دلش شد ز اندیشه در اضطراب	که بیدار اینک منم یا به خواب (گ ۵۲)

سر مویی مرا ز محشر باک (گ ۱۹۲)	نیست با صدهزار کوه گناه
که صد لک ز کافر مسلمان کنی (گ ۹)	جهاد آنقدر بهر یزدان کنی
که گفתי جگر بندم از نو شکافت (گ ۵۶)	چنان وحشتی در دلم دست یافت

موارد دیگر: ستور در معنای چهارپا، باره در معنای اسب (گ ۴)، هامون در معنای دشت (گ ۶)، همگان در معنای همه (گ ۹)، پرستش در معنای مراقبت (گ ۱۰)، شهر بند در معنای زندان (گ ۲۱).

۲-۱-۱-۲- کاهش مصوت بلند «ای» به مصوت کوتاه «-»:

که استاد مردانه در کارزار؟ (گ ۱۹)	دگر در احد جز تو ای شهریار
--------------------------------------	----------------------------

۳-۱-۱-۱- حذف صامت همزه از آغاز کلمه:

فتادند یارانش از پشت زین (گ ۶۴)	امامی که از ظلم اعدای دین
------------------------------------	---------------------------

۴-۱-۱-۱-۲- کاهش مصوت بلند «آ» به مصوت کوتاه «-»:

گهی در عزای شه کربلا (گ ۹۸)	گهی گریه سر کن ز خوف خدا
--------------------------------	--------------------------

رسانیدش آنجا که بودش وطن (گ ۲۶)	ز اعجاز، در دم امام زمن
------------------------------------	-------------------------

یکی در عزایش حریمش خموش (گ ۴۷)	یکی در عزایش مدینه به جوش
-----------------------------------	---------------------------

۵-۱-۱-۱-۲- کاهش مصوت بلند «او» به مصوت کوتاه «-»:

اگرچه بد آن شاه خود باخبر (گ ۳۸)	پس آن راز گفتا به خیرالبشر
-------------------------------------	----------------------------

۶-۱-۱-۱-۲- مشدد کردن واج‌های مخفف:

که از روی بهرام پرید رنگ (گ ۲۳)	به خودش چنان تیغ زد بی‌درنگ
------------------------------------	-----------------------------

نظر کرد بر دیده‌های ترش (گ ۲۵)	بزد بر زمینش که بُرد سرش
-----------------------------------	--------------------------

بگفتا بگو شوهرت در کجاست؟ (گ ۶۰)	محمد نظر کرد از چپ و راست
-------------------------------------	---------------------------

۷-۱-۱-۲- کاربرد یکی در معنای یک:

یکی ضرب تیغ تو در راه دین
بُود بهتر از طاعت کائنات

ز بامش یکی پایه عرش برین
ز تختش یکی تیغ تو در راه دین

(گ ۱۷)

(گ ۴۱)

۸-۱-۱-۲- کاربرد یکی در معنای یک نفر:

یکی گفت آن شب که فخر حرم
علی را سرافراز کرد از کرم

(گ ۳۵)

۹-۱-۱-۲- کاربرد فعل‌های کهن

که افراخت بازوی دین‌پروری؟
بزد تیغ بر مرحب خیبری

شبی خفته بودم به سوزوگداز
که سقف سرایم دهن کرد باز

دگر کوه بربر ز تیغش بُرید
ز تکبیر او قاف در هم تپید

جهان را بگیرم به جیش سخن
زنم سکه در مدحت بوالحسن

ولی خود به قرص جویی ساخته
دل از راحت دهر پرداخته

(گ ۱۹)

(گ ۵۴)

(گ ۴۱)

(گ ۲۴)

(گ ۲۹)

۱۰-۱-۱-۲- استفاده از «ب» در ابتدای فعل:

بکن از پی صبح پیش از سحر
به رخ جاری از دیده، خون‌جگر

بگفتند کای سرور انبیا
بُود عید اطفال در کوچه‌ها

(گ ۵)

(گ ۴۴)

۱۱-۱-۱-۲- استفاده از «ی» شرط در فعل:

وگر سیل اشکم نبودی روان
زدی آهم آتش به هفت‌آسمان

(گ ۱۱۱)

۲-۱-۲- واژه‌ها و ترکیبات عامیانه

بسیاری از واژه‌ها و ترکیباتی که کفّاش اصفهانی استفاده می‌کند، زبان عامّه یا همان زبان گفتار است. «زبان عامیانه نه بر مفهومی سیاسی اجتماعی، بلکه بر مفهومی اجتماعی فرهنگی دلالت می‌کند و آن عبارت است از کلمات و ترکیبات زبان محاوره مردم نیمه‌فرهیبخته که بی‌قیدوبند سخن می‌گویند و الفاظی بر زبان می‌آورند که مردم فرهیبخته از ادای آنان خاصه در محافل رسمی به شدت احتراز می‌کنند» (نجفی، ۱۳۷۸، ص. ۷).

هلاک کسی بودن:

هلاک تو ای شرط اسلام و دین
(گ ۱۷)

فدای تو ای نور جان آفرین

مشکل گشودن:

که هر مشکلی را به عالم گشود
(گ ۲۱)

علی دست پروردگار ودود

پشت کسی بودن:

نمی‌کرد کس دین حق را قبول
(گ ۲۱)

علی گر نمی‌بود پشت رسول

در امان آمدن:

به نزد شه انس و جان آمدند
(گ ۲۶)

ز شمشیر شه در امان آمدند

از بال افتادن:

مقامی که افتد ملائک ز بال
(گ ۱۴)

ولی من کجا و کجا این خیال

جان در بردن:

که جان را برد در ز قوم جهول
(گ ۱۸)

مشرف شدی بر فراش رسول

احترام کردن:

به امساک کن روزه را احترام
(گ ۳۱)

دوم چون رسد بر تو ماه صیام

پا زدن:

چه سان می‌توان زد در آن باغ پا؟
(گ ۴۲)

به باغی که بیگانه باشد صبا

صدا کردن:

همه در دویدن صدا می‌کنند
(گ ۴۵)

شترهای اطفال چون می‌دوند

به عرض رساندن:

رسلنید سلمان که ای شهریار
(گ ۴۹)

به عرض شهنشاه رفرسوار

نکته گرفتن:

نگیرد اگر نکته بر من رواست
(گ ۶۹)

ولی جود آن شه چو بی‌منتهاست

طول در معنای طولانی شدن:

ز طول سخن بود منظور این
که از جود شاهنشاه مؤمنین...
(گ ۲۷)

بی‌وجود:

بفرمود با آن سگ بی‌وجود
بزن تا که از خشم آبی فرود
(گ ۲۸)

غرض:

غرض رفت چون روزوشب شد عیان
دگر باره سلطان هندوستان...
(گ ۳۵)

ناز شست:

گروهی همه جام مینا به دست
بگویند بر حرمله ناز شست
(گ ۱۴۴)

وجودات:

وجودات چون حقه در مشیت اوست
فلک خاتمی اندر انگشت اوست
(گ ۲۳)

دهن:

زبان مرا در دهن دوختند
درخت امید مرا سوختند
(گ ۵۴)

حنجر:

بده زود از آن آب یاقوت گون
که ریزم ز حنجر به دریای خون
(گ ۲۴)

کجا تا کجا:

من و مدحت او کجا تا کجا
بود قصه پادشاه و گدا
(گ ۶۲)

لب در معنای کنار:

امامی که لب تشنه در خون تپید
لب آب از ظلم قوم یزید
(گ ۶۴)

کُند:

به‌جز کُند و زنجیر یاری نداشت
به‌هنگام غم، غمگساری نداشت
(گ ۷۳)

رضا در معنی راضی:

تو از بنده‌ای گر نباشی رضا
نباشد رضا هم از او مصطفی
(گ ۹۲)

رازهای مگو:

به معراج آن شب که کردی تو رو تو را گفت حق رازهای مگو
(گ ۴۹)

برخی از واژه‌ها و ترکیبات عامیانه هم در مثنوی زینت‌الانجمن دیده می‌شود که تا اندازه‌ای جدید است:
خیابان:

خیابان آن باغ، ریگش گهر همه خشت دیوارش از سیم و زر
(گ ۵۲)

اخذ مسئله کردن:

که خود از تو اخذ مسائل کنم ندانم که چون حل مشکل کنم
(گ ۳۰)

لذت بردن:

ز مهمانی شاه کرب و بلا چنان لذتی برد آن مقتدا
(گ ۳۴)

فرنگی:

امامی که او کام آهو دهد مراد فرنگی و هندو دهد
(گ ۷۵)

۳-۱-۲- واژه‌های عربی:

تأثیر زبان عربی بر زبان فارسی، امری آشکار و بدیهی است. در طی قرن‌های متمادی واژه‌های بسیاری از زبان عربی وارد زبان فارسی شده است. در این بین شاعران فارسی‌زبان از واژه‌ها و تعبیر عربی در اشعار خود بهره برده‌اند. «استفاده از واژه‌های عربی در شعر بازگشت، حاصل ممارست شعرا برای توانمندی در پیروی و تقلید از شعر دوره‌های گذشته، به‌ویژه اشعار دوره غزنوی و شعرایی چون منوچهری دامغانی است» (شاملو و ذرفولیان، ۱۳۸۷، ص. ۹۷). کفّاش اصفهانی نیز در جای‌جای مثنوی زینت‌الانجمن از کلمات، تعبیر و جملات عربی استفاده کرده است؛ از جمله این واژه‌ها: ثوب، عور، شجر، خضرا، انفعال، تعیش، مذلت، موقف، ارحام، سبق، منجلی، ذبیح، جهول، خاتم، سائل، مائده، ماسوا، کرام، عظام، خفی، جلی، عدم، واقف، جیش، احتراز، لایعقل، مقفل، سکان، شمس، قمر.

موضوع و محتوای مثنوی زینت‌الانجمن سبب شده است که بسیاری از اصطلاحات و کلمات دینی و اعتقادی در آن استفاده شود که بیشتر آنها نیز عربی است؛ مانند ذوالجلال، محشر، غفور، حمد، رحمت، دیان، کروبیان، کوثر، قیامت، رب، شهید، حج، امر معروف، وقف، مسجد، زیارت، حیدر، شافع مذنبین، حبیب خدا، حشر، قرآن، حی قدیر، جنت، قدسیان، سابقان، ودود، نعیم، جحیم، نماز، روزه، آل عبا، خلد، سقر. خیرالانام، اکرم‌الاکرمین، خیرالبشر، خیرالنساء، سیدالمرسلین.

۲-۲- ویژگی‌های نحوی

در مثنوی زینت‌الانجمن روند همنشینی کلمات و رعایت دستور زبان فارسی به‌جز موارد انگشت‌شمار - که بیشتر بنا به‌ضرورت وزن - عادی است. در ادامه، برخی از موارد مربوط به ویژگی‌های دستوری در این مثنوی آمده است:

۱-۲-۲- ترکیب وصفی و اضافی

پربسامدترین نوع ترکیب در شعر کفّاش، از ترکیب اسم با اسم یا اسم با صفت است که در بیشتر موارد، مقارنت آنها با کنایه از موصوف باعث کارکرد بلاغی این ترکیبات شده است. کفّاش از علی(ع) با عنوان شیر خداوندگار، شهنشاه دلدل‌سوار (گ ۲۶)، شیر یزدان (گ ۵۳)، شاه دلدل‌سوار (گ ۵۴)، شاه مُلک وجود، امیر عرب (گ ۵۷)، امیر حجاز (گ ۵۸)، شهنشاه اقلیم جود، زوج بتول (گ ۲۹) ضارب ذوالفقار (گ ۴۸) شیر ودود (گ ۴۹)، سلطان خیبرشکن و شیر ربّ ودود (گ ۲۷) یاد می‌کند و زهرا(س) را خیرالنسا (گ ۳۵)، سپهر حیا (گ ۳۸) و خورشید برج حیا (گ ۴۷) و امام حسین(ع) را شاه کربلا (گ ۳۳)، شاه گل‌پیرهن (گ ۳۶)، شاهنشه کم‌سپاه (گ ۳۹)، شهنشاه گلگون‌کفن (گ ۱۱۷)، شاه اسلام، رهبر انس و جان (گ ۱۲۸)، شاه بطحا (گ ۱۴۳)، شاه شهیدان، شاه لب‌تشنگان (گ ۱۴۶) می‌نامد.

برخی دیگر از ترکیبات در مثنوی زینت‌الانجمن با به‌کارگیری عناصری مانند شخصیت‌ها، جانوران و پدیده‌های مختلف ساخته شده است. اضافه‌های تشبیهی یکی از این نوع ترکیبات است: دریای کبر و منی (گ ۲)، تخت تقوا (گ ۴)، ملک بدن (گ ۵)، چتر اقبال (گ ۹)، خانه دل (گ ۱۱)، مداد خیال (گ ۱۳)، همای خرد (گ ۱۴)، رخس فرار (گ ۱۹)، صحرای عشق، دریای فضل (گ ۲۰)، اقلیم دین، دریای جود، شهر بند وجود، معدن فضل، بحر سخا (گ ۲۱)، کمند رضا (گ ۲۲)، بحر جود (گ ۲۳)، تیغ طبع، سمنند سعادت، جیش سخن (گ ۲۴)، گلزار مهر، انهار جود (گ ۴۱).

ترکیباتی با کلمه رشک برای برتری موصوف و همراه با نوعی اغراق نیز در این مثنوی به کار رفته است.

بی‌اور از آن آب رشک چراغ
که خشکیدم از آتش غم دماغ
(گ ۳۴)

در این شهر ای روی تو رشک خور
بگو از چه رو نیست ما را شتر
(گ ۴۴)

در شعر کفّاش ترکیبات بسیاری وجود دارد که در دستور زبان سنتی به آنها صفت فاعلی مرکب مرخم گفته می‌شود. این نوع ترکیبات در این مثنوی کاربرد فراوان دارد. کفّاش در بیشتر موارد، این ترکیبات را به‌عنوان کنایه از موصوف به کار برده است؛ مثلاً پیامبر(ص) را شه تاجدار (گ ۴۴) و علی(ع) را میر خیبرشکن (گ ۲۵) و شه جرم‌بخش (گ ۲۸) و زهرا(س) را مه‌حق‌پرست (گ ۳۷) می‌نامد. برخی دیگر از صفت‌های فاعلی مرکب مرخم در این مثنوی عبارت است از: ۱. عصادار (گ ۱۴)؛ ۲. حق‌پرست، سرخ‌پوش، آتش‌افشان (گ ۱۵)؛ ۳. دین‌پرور (گ ۸۵)؛ ۴. اقلیم‌گیر (گ ۱۰۲).

صفات مرکب که از ترکیب دو اسم ساخته شده و در این مثنوی فراوان استفاده شده است؛ مانند انجم‌حشم (گ ۵۳)، شقاوت‌شعار (گ ۶۴)، جعفر‌آثار (گ ۷۹)، جم‌اقتدار (گ ۸۲)، عرش‌اقتدار (گ ۸۴)، رستم‌تن (گ ۸۶)، قیامت‌قرین (گ ۸۷)، دین‌پناه (گ ۸۸)، جم‌خدم، فلک‌بارگاه، ملائک‌حشم (گ ۱۰۲)، سخاوت‌شعار، شریعت‌مدار (گ ۱۰۳)، فلک‌آستان، ملک‌باغبان، بهشت‌آستان (گ ۱۰۷)، رسالت‌پناه (گ ۹۸)، محنت‌قرین (گ ۱۳۳).

در بین صفات مرکب، صفات ساخته‌شده از واژه صاحب + اسم در زینت‌الانجمن بسامد بیشتری دارد؛ مانند صاحب‌کرم (گ ۲۲)، صاحب‌سخن (گ ۲۳)، صاحب‌الامر (گ ۴۰)، صاحب‌نظر (گ ۴۱)، صاحب‌عیال (گ ۴۸)، صاحب‌نگاه (گ ۹۸)، صاحب‌گناه (گ ۱۰۶)، صاحب‌علم (گ ۱۱۴)، صاحب‌عزا (گ ۱۲۶).

۲-۲-۲- تنسیق الصفات:

تنسیق الصفات از آرایش‌های معنوی کلام است که در حوزه بلاغت بررسی می‌شود؛ اما از نظر زبانی هم شایسته تأمل است.

نگارنده آسمان کبود (گ ۱)	علیم و عظیم و قدیم و ودود
جگرگوشه ختم پیغمبران انیس نبی مونس مرتضی (گ ۶۱)	گل باغ ایمان و سرو جنان به افلاک دین ماه برج حیا
شکافنده کفر و ایمان ز هم (گ ۷۳)	مه مکه و آفتاب حرم
ز دنیا و از آخرت بی نصیب (گ ۵۶)	من بی کس ناتوانِ غریب

۳-۲-۲- جهش ضمیر:

ضمایر متصل شخصی بسته به نقش خود، گاهی به فعل یا اسم یا صفت و یا حرف متصل می‌شود؛ اما «در شعر فارسی گاه به ضرورت حفظ وزن، این ضمایر از کلمه‌ای که معمولاً در نثر به آن می‌پیوندند، جدا می‌ماند و به رکنی دیگر در همان جمله می‌پیوندند» (خطیب رهبر، ۱۳۸۱، ص. ۱۴۱). به این جابه‌جایی ضمیر، جهش ضمیر گفته می‌شود که بسامد آن در این مثنوی چشمگیر است؛ مانند:

که خشکیدم از آتش غم دماغ (گ ۳۴)	بیاور از آن آب رشک چراغ
که در غفلتم شد برون از دهن (گ ۱۷)	ندانم چه عذر آورم زین سخن
از این رشک، اشکش ز مژگان چکید (گ ۲۰)	به دندان سرانگشت حیرت گزید

۴-۲-۲- فعل

۱-۴-۲-۲- کاربرد فعل شرط با «ی»:

نمی‌ماند اصلاً ز دوزخ اثر (گ ۴۶)	اگر گفته بودی تو العفو دگر
به‌ناچار دادم تن اندر عذاب (گ ۵۷)	چو در نامه من نبودی ثواب

۲-۴-۲-۲- کاربرد «ی» استمرار:

زدی بوسه بر لعلشان مصطفی (گ ۶۳)	دوماهی که هر دم ز روی وفا
به دوش محمد شدند سوار (گ ۶۳)	دو شهزاده‌ای کز ره افتخار

۳-۴-۲- کاربرد «همین» به جای «همی» در ماضی استمراری:

همین کرد زر با جواهر نثار (گ ۲۷)	به سُمّ سمنند امام کبار
که بر کافران از عطا داد سر (گ ۲۷)	همین نه به اسلامیان داد زر
همین چاک زد بر بدن پیرهن (گ ۲۸)	همین گفت و زد بر سر خویشان
گهی با علی راز و گه با بتول (گ ۳۶)	همین گفت خندان و خرم رسول

۴-۴-۲- کاربرد «هست» به جای «است»:

به پا هست از امر او بی‌ستون (گ ۱)	خدایی که این خیمه نیلگون
تو را تا دمی مهلت راز هست (گ ۴)	بیا تا در آشتی باز هست

۵-۴-۲- کاربرد فعل مفرد به جای جمع:

مقامی که افتد ملائک ز بال (گ ۱۴)	ولی من کجا و کجا این خیال
به چشمش بودکم ز یک مشیت پر (گ ۲۳)	کسی را که کروبیان سربه‌سر

۶-۴-۲- کاربرد پربسامد فعل وجهی توانستن:

مگر آن‌که خود، پرده خود درد (گ ۲۴)	به مدحش کسی چون توان دم زند
مدد گر نخواهد ز شاه نجف (گ ۴۲)	کسی چون توان گوهر آرد به کف

۷-۴-۲- جدا شدن نشانه نفی جدا از فعل:

مدد گر نخواهد ز شاه نجف (گ ۴۲)	کسی چون توان گوهر آرد به کف
اگر لال باشد نکوتر بود (گ ۸)	زبان گر نه در ذکر داور بود
حسابش تمام است چون با من است (گ ۵۷)	شما را نه جای سخن گفتن است

اما گاهی فعل نمی‌آید و مراد از نه «نیست» است:

نه با آن به مهر و نه با این به کین
تو دانی و بس ای جهان آفرین
(گ ۷)

زبان بود ما را و گفتار نه
به تن بود پا لیک رفتار نه
(گ ۹۳)

۸-۴-۲- فعل مرکب

در مثنوی زینت‌الانجمن گاه برخی از فعل‌های مرکب به کار می‌رود؛ ولی معنایی که از آنها برداشت می‌شود با معنای متداول تفاوت دارد؛ مثلاً در بیت زیر شاعر مژده دادن را در معنای مژدگانی دادن به کار برده است:

خبر آردم هرکه از ابن عمّ
به او مژده خود هرچه خواهد دهم
(گ ۴۸)

در ادامه، موارد دیگری آورده می‌شود:

«خبر گردیدن» در معنای «با خبر شدن»:

که را حد آن باشد ای دادگر
که خواهد ز اسرار گردد خبر
(گ ۷)

عزت کردن:

پی احترام خدا و رسول
کنی عزت دودمان بتول
(گ ۱۰)

«تطهیر دادن» در معنای «پاکیزه کردن»:

شب و روز مادر به ما شیر داد
همین کرد تیمار و تطهیر داد
(گ ۹۳)

۹-۴-۲- فراوانی افعال پیشوندی:

تکواژهای بر، در، باز، فرو، فرا، پس، ورا، و «اگر پیش از فعل ساده بیایند و معنی آن را تغییر دهند، فعل پیشوندی می‌سازند، گاهی این پیشوندها در معنای فعل ساده تأثیر می‌گذارند و فعلی با معنای جدید می‌سازند» (وحیدیان کامیار، ۱۳۹۹، ص. ۵۷). در مثنوی زینت‌الانجمن برخی از این فعل‌ها عبارت است از: فروآمدن، فروبردن، بازشدن، فرودآمدن، درآمدن، بازگشتن، برگشتن، بازرفتن، بازکردن، فرورفتن، فروریختن، برآمدن، درآوردن، بازگرفتن، برافتادن. در مواردی نیز کفّاش اصفهانی از فعل‌های پیشوندی استفاده کرده است که به نظر می‌رسد، سابقه‌ای ندارد؛ مانند:

فروبودن:

بد آن پیر در بحر حیرت فرو
که شمعون گرفت از وفا دست او
(گ ۵۱)

«فروآوردن» در معنی «فروبردن»:

پس آن صورت آورد با خشم و کین
به حلقم فرو چنگک آتشین
(گ ۵۵)

۵-۲-۲- حرف

۱- ۵-۲-۲- «به» سوگند:

به اعزاز خوبان عالم همه	به خورشید برج حیا فاطمه
شفیعان محشر، حسن با حسین	به نور دل دیده عالمین
به حلقی که شد چاک در کربلا	به لعلی که نوشید زهر جفا
به افسر که بر نیزه بی‌تاج رفت	به شاهی که تختش به تاراج رفت

(گ ۴۷)

۲- ۵-۲-۲- «را» ی فک اضافه:

ستورش به‌جز لطف غفار نیست	که این راه را باره در کار نیست
(گ ۴)	
که آرد مرا مرغ جان در گداز	گهی برکش از دل نوای حجاز
(گ ۱۴)	
که مولود شد غیر تو در حرم؟	خداوند را ای شه‌محترم
(گ ۱۸)	

۳- ۵-۲-۲- «را» در معنی حرف اضافه:

بود صحبت هرکسش ناگوار	کسی را که ذکر خدا هست یار
(گ ۹)	
خدا را بود قدسیان عظام	خدا را بود انبیای کرام
(گ ۲۰)	

۴- ۵-۲-۲- حرف اضافه:

حروف اضافه کلماتی هستند که معنی مستقل ندارند؛ اما کلمه یا عبارتی را به یکی از اجزای جمله پیوند می‌دهند و عبارت یا کلمه‌ای را که اسم یا ضمیر است، متمم اسم یا صفت یا فعل قرار می‌دهند (ر.ک. ناتل خانلری، ۱۳۹۵، ص. ۷۸). متمم، اسم یا گروه اسمی است که پس از حرف اضافه می‌آید. به متمم‌هایی که فعل به آنها نیاز دارد، متمم فعل گفته می‌شود. متمم فعل با حرف اضافه خاص همراه است؛ مثلاً متمم فعل «ترسیدن» با حرف اضافه «از» می‌آید؛ اما در مثنوی زینت‌الانجمن متمم‌های فعلی گاه با حروف اضافه متفاوت ذکر شده است؛ مثلاً به‌جای فروردن در زمین، گفته شده است فروردن بر زمین:

یکی را برد بر ز عرش برین	یکی را فرومی‌برد بر زمین
(گ ۶)	

یا «در جنگ رفتن» به‌جای «به جنگ رفت» به کار رفته است:

یکی رفت بر منبر مصطفی	یکی رفت در جنگ شیر خدا
(گ ۱۲۶)	

«مباهات کردن از کسی» به‌جای «مباهات کردن به کسی»:

از آن جان‌نثاری، خداوند فرد	ز تو بر ملائک مباهات کرد
(گ ۱۸)	

حرف اضافه «از» در معنای «با»:

که کند از دو انگشت ای شهریار	به غیر از تو در از دل آن حصار
که حیدر به مَهْد اژدها را درید	ز تیغش سر عمرو از تن برید
شکستند بت‌های زرین ز سنگ	نمودند مسجد بنا بی‌درنگ

(گ۱۹)

(گ۲۳)

(گ۲۶)

در عبارت‌های فعلی نیز که یک جزء آن حرف اضافه است گاهی به‌جای حرف اختصاصی آن عبارت، از حرف اضافه دیگری استفاده شده است؛ مثلاً به‌جای «در خروش آوردن» گفته شده است «بر خروش آوردن»:

زمین را نماید گهی سبزیپوش	گهی بحر را آورد بر خروش
---------------------------	-------------------------

(گ۶)

به‌جای «بر سر مدح رفتن» آمده است «در سر مدح رفتن»:

غرض ای زبان باز گوهر ببار	برو در سر مدح هشت و چهار
---------------------------	--------------------------

(گ۸۲)

۵-۲-۲- کاربرد اضافه حرف اضافه:

در این مثنوی گاهی حرف اضافه زائد استفاده شده است:

به منبر برآمد ز بعد از نماز	به اصحاب فرمود آن سرفراز
بگفتا به خیرالبشر فاطمه	که ای از طفیل تو عالم همه

(گ۴۸)

(گ۶۰)

۶-۲-۲- قید:

برخی از قیدها، مانند دربه‌در، سربه‌سر، دم‌به‌دم در این مثنوی بارها آمده است:

ز بیداد، فرزند خیرالبشر	شود با حرم از حرم دربه‌در
ستمکار کوفی ز کین، سربه‌سر	مهیای قتل امام بشر
بگو ای زبان ذکر حق، بی‌حساب	مگو دم‌به‌دم گفته ناصواب

(گ۱۳۷)

(گ۱۳۰)

(گ۸)

۷-۲-۲- حذف بخش یا جزئی از جمله:

یکی از شگردهای ایجاز حذف اجزای کلام است. «حذف کلمه در جمله معمولاً یا بنا بر عرف زبان است و یا به قرینه لفظی یا معنوی» (احمدی گیوی و انوری، ۱۳۹۰، ص. ۲۱۱). در مثنوی زینت‌الانجمن علاوه بر حذف به قرینه لفظی، بسامد حذف به قرینه معنوی هم چشمگیر است. بسیاری از این حذف‌ها مربوط به عرف تکلم و گاهی تنگنای وزن و در مواردی ضعف سخنوری شاعر است:

کجا شمشیران لشکرشکن [رفتند]	کجا شیرگیران شمشیرزن [رفتند]
(گ ۳)	
یکی آتش از خوف یزدان به جان [اوست]	یکی خفته بر تخت، [در] امن و امان [است]
(گ ۷)	
نوایی که شرمنده بلبل شود [از شنیدنش]	نوایی که گل بی تحمل شود [از شنیدنش]
(گ ۱۳)	
غلط گفتم ای فخر هردو جهان	که سنگم به دندان و چاکم زبان [باد]
(گ ۱۷)	
که حیدر به مَهد اژدها را درید	ز تیغش سر عمرو [را] از تن برید
(گ ۲۳)	
اگر نیست حبّ علی در دلت	[همانا] که در قعر آتش بُود منزلت
(گ ۳۱)	
اجابت بفرمود خیرالبشر	که [چون] شب آمد آید ز در چون قمر
(گ ۳۲)	

حذف حرف اضافه از جمله، زبان نوشتار را به زبان عامیانه یا زبان گفتار نزدیک می‌کند (ر.ک: نجفی، ۱۳۶۶). در این مثنوی موارد فراوانی از حذف حرف اضافه دیده می‌شود که به نظر می‌رسد مربوط به زبان عامیانه شاعر است؛ از جمله:

ز حمدش منور بُود مهر و ماه	ز حمدش [بر] زمین‌ها بروید گیاه
(گ ۶)	
اگر امر [به] معروف، بی حد کنی	و گر اقتدا بر محمد کنی
(گ ۱۰)	
محمد که مرکب بر افلاک تاخت	محمد که [با] انگشت مه را شکافت
(گ ۱۲)	
ولیکن در این مدعا چون کنم؟	تمرد چه سان [از] امر بی چون کنم؟
(گ ۴۹)	

۳- نتیجه

مثنوی زینت‌الانجمن اثر میرزا حسن کفّاش اصفهانی، منظومه‌ای دینی با موضوع مناقب حضرت نبی اکرم (ص) و خاندان وی، رثای امام حسین (ع) و یارانش است که در قرن سیزدهم به نظم در آمده است. کفّاش اصفهانی در این اثر شاخصه‌های مختلفی از پیامبر (ص)، ائمه اطهار (ع)، به‌ویژه حضرت علی (ع) و امام حسین (ع) به تصویر کشیده است؛ اما حماسه کربلا رکن اصلی آن است. این مثنوی دینی به سبک و سیاق شاهنامه در بحر متقارب سروده شده است. این اثر تاکنون تصحیح و چاپ نشده است و به‌صورت نسخه خطی در کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی نگهداری می‌شود. توغّل در این نسخه خطی، نشان از اهمیت و ارزش آن از چند جنبه دارد: اول آنکه هرچند این منظومه از نظر محتوایی، مانند منظومه‌های متقدم و هم‌عصر خود، دربردارنده مناقب پیامبر (ص) و ائمه معصومین به‌ویژه امام حسین (ع) است؛ اما ایجاز و اختصار، آن را از دیگر آثار ممتاز کرده است.

از سوی دیگر، از نظر ویژگی‌های سبکی و زبانی، شعر کفّاش ساده، روان و به دور از واژه‌های نامأنوس و دشوار است. او در شعر خود از زبانی به دور از پیچیدگی و ابهام و تقریباً خالی از اصطلاحات فلسفی، کلامی، نجومی یا علمی استفاده کرده است. مثنوی زینت‌الانجمن متأثر از لغات کهن است و کفّاش گاه در شعرش خود را به سبک و سیاق شاعران گذشته نزدیک کرده است. برخی از ویژگی‌های زبانی این مثنوی عبارت است از: ۱. کهن‌گرایی؛ ۲. فراوانی واژگان و ترکیبات عامیانه و اصطلاحات و کلمات دینی و اعتقادی؛ ۳. بسامد زیاد ترکیبات وصفی و اضافی و صفات فاعلی مرکب مرخم؛ ۴. فراوانی جهش ضمیر، کاربرد حرف اضافه در معانی مختلف؛ ۵. افعال پیشوندی فراوان و در مواردی بی‌سابقه؛ ۶. کاربرد فعل‌های مرکب در معنای غیرمتداول؛ ۷. حذف اجزای مختلف جمله مانند فعل، حرف و قید.

منابع

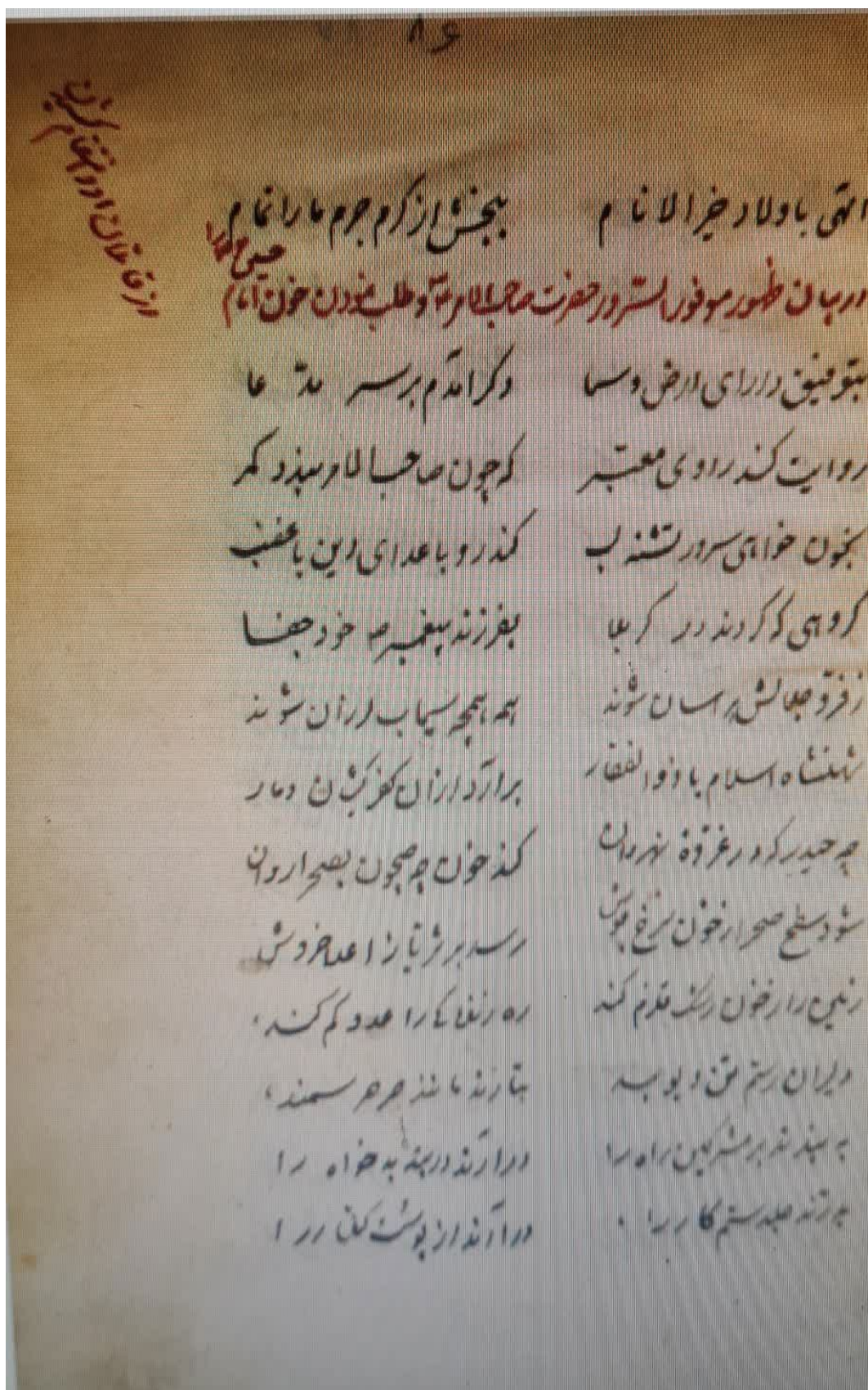
- احمدی گیوی، حسن، و انوری، حسن (۱۳۹۰). دستور زبان. فاطمی.
- ایرج‌پور، محمدابراهیم (۱۳۹۸). ویژگی‌های ناگفته شعر و فضای ادبی عصر قاجار. فنون ادبی، ۱۱ (۳)، ۱۵-۳۰.
- <https://doi.org/10.22108/liar.2019.114723.1531>
- جلالی پندری، یدالله (۱۳۸۹). حمله حیدری، در دانشنامه جهان اسلام (زیر نظر غلامعلی حداد عادل؛ صص. ۲۰۹-۲۱۳). بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.
- خدایار، ابراهیم، و صالح عبید، یحیی عبید (۱۳۹۱). تخلص در شعر فارسی و عربی (بررسی تطبیقی نام‌های شعری در نزد شاعران فارسی‌زبان و عرب). فنون ادبی، ۴ (۱)، ۶۱-۷۸. https://journals.ui.ac.ir/article_19667_0.html
- خطیب رهبر، خلیل (۱۳۸۱). دستور زبان فارسی. مهتاب.
- دزفولیان، کاظم، و شاملو، اکبر (۱۳۸۷). بازگشت ادبی و مختصات زبانی شعر آن. مجله تاریخ ادبیات فارسی، ۵۹ (۹۰-۹۰-۱۰۲).
- https://hlit.sbu.ac.ir/article_98533.html
- شهبازی، اصغر (۱۳۹۳). حماسه‌سرایی دینی در ادب فارسی. آینه میراث، ۲ (۲)، ۱۸۳-۲۱۰.
- https://www.am-journal.ir/article_46444.html
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۶۹). حماسه‌سرایی در ایران. امیرکبیر.
- طائفی، شیرزاد (۱۳۸۹). بررسی نمودهای مذهبی در شعر قاجار. مجله ادیان و عرفان، ۴۳ (۲)، ۹۹-۱۱۵.
- https://jrm.ut.ac.ir/article_28577.html
- کفّاش اصفهانی، میرزا حسن (بی‌تا). زینت‌الانجمن [نسخه خطی]، کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی، ۵۷۸۶-۲۹/۲۶، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت.
- مهدوی، مصلح‌الدین (۱۳۸۶). اعلام اصفهان (ج. ۲). سازمان فرهنگی تربیتی شهرداری اصفهان.
- ناتل خانلری، پروی (۱۳۹۵). دستور زبان فارسی. توس.
- نجفی، ابوالحسن (۱۳۷۸). فرهنگ فارسی عامیانه. نیلوفر.
- نجفی، ابوالحسن (۱۳۶۶). حذف حرف اضافه. نشر دانش، ۴۰ (۲-۵). <http://noo.rs/nhuh6>
- نظری، زهرا، و سیف، عبدالرضا (۱۳۹۸). تحلیل ساختاری و محتوایی مثنوی‌های روایی شیعی در عصر قاجار. مجله سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی (بهار ادب)، ۱۲ (۴)، ۹۱-۸۱. <https://B2n.ir/p19622>
- وحیدیان کامیار، تقی (۱۳۹۹). دستور زبان فارسی. سمت.
- هنرفر، لطف‌الله (۱۳۵۰). گنجینه آثار تاریخی اصفهان. کتاب‌فروشی ثقفی.

References

- Ahmadi Givi, H., & Anvari, A. (2011). *Grammar*. Fatemi. [In Persian].
- Dezfulian, K., & Shamlou, A. (2008). The Literary Return and linguistic coordinates of the poetry of that period. *Persian Literature History*, (59), 90-102. https://hlit.sbu.ac.ir/article_98533.html [In Persian].
- Honarfar, L. (1971). *The treasure of Isfahan's historical monuments*. Saghafi bookstore. [In Persian].
- Irajpour, A. (2019). The unspoken features of the poem and the literary atmosphere of the Qajar era. *Literary Arts*, 11(3), 15-30. <https://doi.org/10.22108/liar.2019.114723.1531> [In Persian].
- Jalali Pendari, Y. (2010). Heydari's Attack, In *Islamica Encyclopedia* (under the supervision of Gh. A. Haddad Adel, pp. 209-213). Islamic Encyclopaedia Foundation. [In Persian].
- Kafash Isfahani, M.H. (n.d.). *Zinat-ol-Anjoman* [manuscript], Ayatollah Golpayegani Library, 29/26-5786, without author's name and date of publication. [In Persian].
- Khatib-Rahbar, Kh. (2002). *Persian grammar*. Mahtab. [In Persian].
- Khodayar, A., & Saleh Obeid, Y. (2012). Pen- Name in Persian and Arabic Poetry a Comparative Study of Pen-Name in Persian and Arabic Poets. *Literary Arts*, 4(1), 61-78. https://journals.ui.ac.ir/article_19667_0.html [In Persian].
- Mahdavi, M. (2007). *Declaration of Isfahan* (Vol. 2). Cultural-educational organization of Isfahan Municipality. [In Persian].
- Najafi, A. (1987). Remove the preposition. *Nashr Danesh*, (40), 226-229. <http://noo.rs/nhuh6> [In Persian].
- Najafi, A. (1999). *Persian folk culture* (2 Vols). Nilofar. [In Persian].
- Natel Khanlari, P. (2016). *Persian grammar*. Tous. [In Persian].
- Nazari, Z., & Seif, A. (2019). Structural and Content Analysis of Shiite narrative Mathnavis of Qajar era. *Bahar-e- Adab*, 12(4), 81-98. <https://B2n.ir/p19622> [In Persian].
- Safa, Z. (1990). *Epic writing in Iran*. Amir Kabir. [In Persian].
- Shahbazi, A. (2014). *A study on the formation of religious epics in Persian literature*. *Mirror of Heritage*, (2), 183-210. https://www.am-journal.ir/article_46444.html [In Persian].
- Taefi, S. (2010). The examination of religious perspectives in poetry in Qajar era. *Journal of Religions and Mysticism*, 43(2), 115-99. https://jrm.ut.ac.ir/article_28577.html [In Persian].
- Vahidian Kamyar, T (2020). *Persian grammar*. Samt. [In Persian].

کفایت
مذاکب زینب العابدین
بسم الله الرحمن الرحیم

تختین بنام خداوند پاک	که مادر اینکینت از آب جان
علم و عظیم قدیم و دود	نکارنده آسمان بود
فرزنده مشعل نارد نور	رساننده رزق و حشر و طور
رساننده رزق ماهی در آب	فرزنده عالم از آفتاب
خدای که بر هیچ محتاج نیست	بگو آنکه محتاج او نیست گیت
خدای که در رکاه ان بی نیاز	بود بر رخ شاه و در پیش نیاز
خدای که این ضمیمه یلگون	بپاست از او بی ستان
خدای که بگونه زلفت اوین	نه تنها جهتم هشت افزین
خدای که در جسم جان افزین	نه هزارین آسمان افزین

تصویر دو برگ از مثنوی زینت‌الانجمن محفوظ در کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی قم به شماره ۵۷۸۶-۲۹/۲۶

